

Politeja

Nr 2(77), 2022, s. 205-229

<https://doi.org/10.12797/Politeja.19.2022.77.09>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Sonia HORONZIAK 

Polska Akademia Nauk – Stacja Naukowa w Wiedniu

sonia.horonziak@wp.pl

## TEORIA DEMOKRACJI A POLARYZACJA

### CZY SPOLARYZOWANE SPOŁECZEŃSTWO MOŻE BYĆ DEMOKRATYCZNE?

**ABSTRACT** Theory of Democracy and Political Polarization: Can a Polarized Society Remains Democratic?

Polarization is a totalizing political tool. While the *us versus them* division has long fueled political competition, polarization is taking systemic struggle to the next level. Polarization divides the political landscape into two camps, where a compromise can only be found within a given group. The political scene in 21st century Europe is polarized. However, how does this situation affect European values and democratic principles of the rule of law, which protect the stability of democratic systems? Is a polarized state a place where citizens can fully enjoy the benefits of democracy? Can a polarized society reconcile political conflict with democratic values? The article analyzes the phenomenon of political polarization in theoretical terms related to the democratic principles, both classical and those of the contemporary liberal democracies. At the same time, using the example of Poland and other countries, the effects of polarizing actions and their impact on the internal political scene and the social situation are shown.

**Keywords:** political polarization, human rights, hate speech, democracy, elections, political competition

**Słowa kluczowe:** polaryzacja polityczna, prawa człowieka, mowa nienawiści, demokracja, wybory, rywalizacja polityczna

## WSTĘP

Dyskusja poświęcona demokracji od zawsze balansuje na granicy idei i praktyki. Z jednej strony demokratyczny ideał rządów ludu wpisany jest w samą podstawę rozważań ustrojowych, z drugiej – rzeczywistość regularnie oddziela wyobrażenie o społeczeństwie, które bezpośrednio wpływa na kształt swojego kraju, od realiów i ograniczeń demokracji jako systemu rządów. Sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej, kiedy spojrzymy na obywateli jako przedstawicieli różnych, często sprzecznych, grup interesów. Rządzący, którzy systemowo są zobowiązani do reprezentacji tych poglądów, muszą wypracować polityki, które realizując jedną linię programową, nie będą szkodzić innym. Niestety w systemach reprezentacji politycznej zawsze znajdują się tacy, którzy mogą – mniej lub bardziej – przybrać miano zwycięzców politycznego sporu, oraz tacy, którzy zostaną ustawieni na pozycji przegranych. To jednak, w jakim stopniu przegrana w systemie demokratycznym wpłynie na realizację interesów całego kraju, zależy zarówno od rozwiązań systemowych, jak i obowiązującego dyskursu politycznego. Zazwyczaj kraje demokratyczne starają się łagodzić efekty przegranej sporu politycznego poprzez koalicje polityczne<sup>1</sup>, zwłaszcza w systemach wielopartyjnych. Promocja poglądów centrowych zyskuje wtedy na znaczeniu jako czynnik łączący poglądy skrajne z dopuszczalnymi ustępstwami. Zasada reprezentacji kieruje się więc zwykle standardem poszanowania praw i poglądów mniejszości politycznej<sup>2</sup>. Jednak w ostatnich latach opisane zasady rywalizacji politycznej, zwłaszcza w Europie Środkowo-Wschodniej, zaczęły ulegać przeobrażeniom. Zaczęto kwestionować zasady nie tylko samej gry politycznej, ale również ustroju, który powoli przestał wyczerpywać znamiona ustroju demokratycznego. Transformacja ta nadal trwa, jednak pewne zjawiska można wyróżnić już teraz. Co istotne, zaczynają one również wpływać na charakter samego ustroju, podając w wątpliwość jego określone dotychczas zasady. Jednym z takich zjawisk, które na przestrzeni ostatnich lat coraz częściej pojawia się w artykułach i opracowaniach naukowych w kontekście przemian demokratycznych, jest polaryzacja polityczna. W samej literaturze polskiej można znaleźć wiele opracowań częściowo lub w całości poświęconych temu tematowi. Wymienić tutaj można raport Pauliny Górskiej, która analizuje zjawisko polaryzacji z perspektywy postaw Polaków w stosunku do oponentów politycznych i łączy negatywne uczucia wobec osób o przeciwstawnych preferencjach wyborczych właśnie

<sup>1</sup> O roli koalicji w polityce w krajach wielopartyjnych i jej wpływie na dalsze utrzymanie lub utratę rządów przez partie dominujące, na przykładzie państw Grupy Wyszehradzkiej, można przeczytać w: S. Kubas, *Geneza i współczesność partii politycznych na przykładzie państw Grupy Wyszehradzkiej – analiza porównawcza*, „Athenaeum. Polskie studia politologiczne” 2014, vol. 42.

<sup>2</sup> Zazwyczaj wyrażonym we współczesnych demokracjach już na poziomie konstytucyjnym, zob. np. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, art. 35; czy *Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii z dnia 1 października 1920 r.*, BGBl. I, Nr 235/2021, art. 8, ust. 2, [online] [http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Austria\\_pol010811.pdf](http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Austria_pol010811.pdf), 10 XII 2021.

z polaryzacją polityczną<sup>3</sup>. Z kolei przedstawienia zjawiska w odniesieniu do rozbieżnych systemów wartości w polskiej świadomości – konserwatywnego i liberalnego – podejmują się Paweł Ruzzkowski, Andrzej Przystalski i Paweł Maranowski w swojej publikacji *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne*<sup>4</sup>. Co istotne, łączą oni postępującą polaryzację społeczeństwa polskiego ze świadomością klasowo-warstwową, która w ostatnich latach doprowadziła do tzw. tożsamości spolaryzowanej, uniemożliwiającej zmianę sytuacji społecznej jedynie poprzez zmianę systemu politycznego<sup>5</sup>. Ciekawą próbą systematyzacji terminologicznej zjawiska polaryzacji jest też analiza Łukasza Wielgosza, poświęcona różnym ujęciom terminu, który według autora rozumiany jest odrębnie w Europie Zachodniej, Stanach Zjednoczonych i Europie Środkowej<sup>6</sup>. Praca ta w podejściu badawczym łączy się z wcześniejszą rozprawą doktorską Wojciecha Rafałowskiego, która pokazuje, że polaryzacja polityczna przyjmuje inne oblicze w przypadku krajów postkomunistycznych, zwłaszcza tych o systemach wielopartyjnych, z ordynacją proporcjonalną. Zjawiska, takie jak brak tożsamości ponadrodzinnych i nienarodowych, strukturyzacja postaw na podstawie podziału postkomunistycznej i antykomunistycznej organizacji oraz brak znaczących podziałów etnicznych, to tylko niektóre cechy wpływające na wyjątkowe oblicze polaryzacji w krajach po transformacji<sup>7</sup>.

Podchodząc do badania tematu polaryzacji, należy od razu wspomnieć, że nie jest to fenomen nowy w ramach nauk politycznych. Artykuły poświęcone temu zagadnieniu, szczególnie widocznemu w systemach dwupartyjnych, które sprzyjają bardziej skrajnym podziałom, pojawiają się już od lat, zwykle w kontekście radykalizacji postaw politycznych i osłabienia mechanizmów demokratycznych. Jako przykład można podać artykuł Jennifer McCoy, Tahmina Rahmana i Murata Somera *Polarization and the Global Crisis of Democracy*, który zwraca uwagę na równoczesny, mobilizujący na wczesnych etapach i destabilizujący w skrajnych przypadkach, efekt postępującej polaryzacji politycznej, która skutkuje podobnymi procesami osłabienia mechanizmów demokratycznych nawet w odrębnych systemowo i geograficznie krajach<sup>8</sup>, czy publikację Andrása Körösiényiego *Political Polarization and Its Consequences on Democratic Accountability*, który łączy polaryzację z brakiem podstawowego konsensusu co do wartości politycznych w kraju oraz wzrastającą stawką politycznej gry, która sprawia, że

<sup>3</sup> Zob. raport: P. Górka, *Polaryzacja polityczna w Polsce. Jak bardzo jesteśmy podzieleni?*, Warszawa 2019, s. 2, [online] <http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/02/Polaryzacja-polityczna-2.pdf>, 10 XII 2021.

<sup>4</sup> Zob. P. Ruzzkowski, A. Przystalski, P. Maranowski, *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne*, Warszawa 2020.

<sup>5</sup> *Tamże*, s. 193.

<sup>6</sup> Ł. Wielgosz, *Trzy ujęcia polaryzacji politycznej*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2020, t. 28, s. 32.

<sup>7</sup> W. Rafałowski, *Fragmentacja i polaryzacja systemów partyjnych w krajach pokomunistycznych*, Warszawa 2014, s. 157-170.

<sup>8</sup> J. McCoy, T. Rahman, M. Somer, *Polarization and the Global Crisis of Democracy. Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Politics*, „American Behavioral Scientist” 2018, vol. 62, nr 1, s. 18-19.

mechanizmy walki politycznej ulegają radykalizacji<sup>9</sup>. Często silniejsza polaryzacja społeczna łączona jest z momentami przejściowymi lub niepowodzeniami polityki rządu, która wywołuje skrajne reakcje obywateli. Zazwyczaj takie sytuacje dzielą wyborców na tych, którzy otwarcie nawołują do odwrócenia się od danej partii, oraz na tych, którzy sprzyjają jej kontynuacji, ale w mocniejszej formie, na co wskazują autorzy publikacji *Political Polarization* Avinash K. Dixit oraz Jürgen W. Weibull<sup>10</sup>. Nie zmienia to jednak faktu, że również w takim wydaniu polaryzacja przedstawiana jest jako zjawisko przejściowe, niosące ze sobą dość poważne zagrożenia, zwłaszcza w kontekście debaty politycznej i polityki dyskryminacji.

Problem polaryzacji często jest analizowany przez pryzmat politycznego sporu, który widoczny jest między innymi na polskiej scenie politycznej<sup>11</sup>. Jest to również temat dyskusji odnośnie do społecznego wymiaru polaryzujących podziałów<sup>12</sup>. Najnowsze opracowania dotyczące tego tematu w dużej mierze traktują polaryzację jako integralny element współczesnych systemów politycznych, często analizując jej natężenie przez pryzmat określonego zjawiska, np. polityk publicznych dotyczących zdrowia publicznego<sup>13</sup>, pandemii COVID-19<sup>14</sup> czy mediów społecznościowych<sup>15</sup>. Niewiele jednak wiadomo na temat miejsca polaryzacji w ramach teorii demokracji oraz jej wpływu na demokratyczne wartości, a co za tym idzie – na wewnętrzną politykę krajową. Wątpliwości budzi też kwestia tego, jak wewnętrzne spolaryzowanie kraju wpływa na jego postrzeganie oraz pozycję na arenie międzynarodowej. Istotne jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy polaryzacja polityczna może być traktowana jako czynnik antydemokratyczny. Zjawisko to wychodzi bowiem poza granice sporu politycznego i konfliktu w ramach danych partii na arenie politycznej. Obecnie jest to element nowych, rodzących się w Europie systemów, które niekoniecznie muszą podążać torem dotychczasowych wartości demokratycznych.

W niniejszym artykule zjawisko polaryzacji politycznej zostanie poddane analizie krytycznej i systemowej na podstawie klasycznej teorii demokracji, ze zwróceniem uwagi na odstępstwa od niej w zakresie specyfiki współczesnych systemów demokratycznych oraz państw po transformacji (głównie na przykładzie Polski). Analiza ta pozwoli odpowiedzieć na następujące pytania:

<sup>9</sup> P. Körösenyi, *Political Polarization and Its Consequences on Democratic Accountability*, „Corvinus Journal of Sociology and Social Policy” 2013, vol. 4, nr 2, s. 24-25.

<sup>10</sup> A.K. Dixit, J.W. Weibull, *Political Polarization*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2007, vol. 104, nr 18, s. 7351.

<sup>11</sup> Zob. P. Górńska, *Polaryzacja polityczna...*

<sup>12</sup> Zob. P. Ruskowski, A. Przystalski, P. Maranowski, *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa...*

<sup>13</sup> Zob. H. Allcott [i in.], *Polarization and Public Health. Partisan Differences in Social Distancing during the Coronavirus Pandemic*, „Journal of Public Economics” 2020, t. 191.

<sup>14</sup> Zob. S. Jungkunz, *Political Polarization during the COVID-19 Pandemic*, „Frontiers in Political Science” 2021, vol. 3.

<sup>15</sup> L. Boxell, M. Gentzkow, J.M. Shapiro, *Is the Internet Causing Political Polarization? Evidence from Demographics*, Cambridge 2017.

- W jaki sposób proces polaryzacji politycznej odpowiada bądź przeczy klasycznym zasadom demokracji?
- Czy polaryzacja polityczna traktowana jako aktywne narzędzie polityczne może zostać wpisowana w system demokratyczny bez jednoczesnego podważania jego fundamentów?
- Jak rozpatrywać polaryzację, kiedy ze stanu wyjątkowego staje się integralną częścią debaty politycznej?
- Jakie są realne efekty procesu polaryzacji politycznej w strukturach państwa demokratycznego (przykład Polski)?

## 1. POLARYZACJA POLITYCZNA – CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA

Przymierzając się do konfrontacji zjawiska polaryzacji politycznej z jego pozycją w ramach demokratycznego ustroju, warto zastanowić się, o jakim rodzaju polaryzacji mówimy. Ogólne rozumienie tego terminu, jako procesu różnicującego postawy wobec danego problemu, nie wyczerpuje bowiem istotności zjawiska, o którym mowa. Za przykład możemy wziąć podział ideologiczny przedstawiany przez komunizm. Czy samo stwierdzenie, że komunistyczna wizja świata to rozdzielenie go na sprawiedliwy lewicowy obóz oraz niesprawiedliwy elitarny obóz prawicowy, oddaje w pełni charakterystykę systemu? Czy pokazuje, jak ten podział wpływa na postawy, komunikację, a w końcu czyny? Samo stwierdzenie „podziału” nie implikuje bowiem całego nadkładu, który w większości kształtuje rzeczywistość polityczną. Rozkład poglądów na osi politycznej w kierunku bardziej prawicowych bądź lewicowych możemy potocznie określić jako spolaryzowany, jednak fenomen polaryzacji politycznej, pomimo wybrzmienia jego „politycznego” aspektu, wpływa na wszystkie sfery funkcjonowania społecznego. Polaryzacja polityczna jest bowiem zjawiskiem, które zmienia dynamikę całego układu społecznego, niezależnie od pewnych początkowych ustaleń. Z tego powodu zjawiska polaryzacji politycznej nie wyczerpują również klasyczne, bipolarne podziały polityczne. Lewica i prawica, socjaliści i liberałowie – kategorie te implikują linię demarkacyjną poglądów, nie pociągają natomiast za sobą konsekwencji w społecznym postrzeganiu politycznego oponenta. Polaryzacja jest procesem totalnym, gdyż kreując jedną z rzeczywistości, jednocześnie w swój „statut” ma wpisane niszczenie drugiej. Z tego powodu, pomimo wielości definicji, najbliższa wieloaspektowości zjawiska zdaje się definicja Emilii Palonen: *polaryzacja jest narzędziem politycznym – wyrażonym w celu wyznaczenia granic między „nami” a „nimi” oraz wytyczenia wspólnot postrzeganych jako porządki moralne. Polaryzacja to sytuacja, w której dwie grupy tworzą się wzajemnie poprzez wytyczenie granicy między nimi. Dominująca granica polityczna tworzy punkt identyfikacji i konfrontacji w systemie politycznym, gdzie konsensus znajduje się tylko w samych obozach politycznych*<sup>16</sup>.

<sup>16</sup> E. Palonen, *Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary*, „Parliamentary Affairs” 2009, vol. 62, nr 2, s. 321.

Prezentując tę definicję, jej autorka stara się podkreślić, że w obliczu polaryzacji politycznej kontekst polityczny w sposób absolutny reprodukuje się na wszystkie dziedziny życia politycznego i społecznego. Choć w ramach zwykłej polityki dwupartyjnej niejednokrotnie znajdziemy próby podważenia wiarygodności przeciwnika politycznego, to w przypadku polaryzacji możliwość takiej wiarygodności nawet nie jest zakładana. Tworzy to jednocześnie sytuacje skrajnie patologiczne, gdzie przyznanie się do winy nie jest kwestią jedynie błędu czy porażki politycznej, ale samego bytu. W sytuacji polaryzacji nie znajdziemy bowiem miejsca na pomyłki czy złagodzenie poglądów. Polaryzacja przewyższa wszystkie istniejące do tej pory podziały, nakładając swój własny obraz świata. Jednocześnie poszerza perspektywę, dając odpowiedź na każdy aspekt podziału, oraz ją zmniejsza, nie pozwalając wyjść poza wcześniej przyjęte ramy. Jest to więc określenie sytuacji, gdzie dominująca grupa polityczna lub opozycyjna tworzy pewien punkt identyfikacji i wyznacza linię demarkacyjną w systemie politycznym. Wszelkie zmiany w takich systemach dokonują się wewnątrz danego, zamkniętego układu. Na zewnątrz prezentowana jest spójna linia programowa, która z założenia odrzuca kompromis, jeżeli miałby pochodzić ze strony opozycyjnej<sup>17</sup>.

Polaryzacja polityczna jest więc zjawiskiem promującym określone postawy polityczne, sposób komunikacji, podejścia do oponenta politycznego oraz wizję świata według raz zarządzanego porządku. Jednak zjawisko to nie rodzi się w próżni, lecz ewoluje w ramach zastanych systemów, w tym także systemów demokratycznych. Rodzi to pytanie, jak bardzo podatne na zmiany są takie systemy i czy polaryzacja polityczna jest czynnikiem, który może zaburzyć demokratyczny porządek danego kraju. Mówi o demokracji, a w jego ramach demokracji liberalnej, która miałaby stanowić ostateczną formę ustrojową, przestał się sprawdzać. Pomimo tego jeszcze do niedawna dla wielu krajów europejskich, zwłaszcza osadzonych w specyficznym kontekście postkomunistycznej Europy Środkowo-Wschodniej, przekonanie o wartościach płynących z przynależności do demokracji liberalnej było istotne<sup>18</sup>. Kiedy na początku pierwszej dekady XXI wieku przeprowadzono badania na temat ustrojów krajów po transformacji, zauważono, że wiele z nowo powstałych form państwowych (np. kraje Ameryki Łacińskiej, jak Brazylia czy Argentyna) nie spełnia warunków kraju demokratycznego, jednak nie można przypisywać im już charakterystyki systemów autokratycznych<sup>19</sup>. Burzliwe przemiany – czy to w Europie, czy w krajach Ameryki Łacińskiej – wytworzyły nową formę systemową: ustrój z założenia demokratyczny, jednak z określonymi wadami, wzmacnianymi zarówno przez władzę polityczną, jak i otoczenie społeczno-ekonomiczne i kulturowe<sup>20</sup>. Pomimo tego Polska, wraz z szeregiem innych krajów

<sup>17</sup> Rosnąca polaryzacja ideologiczna utrudnia kompromis polityczny, ponieważ ci, którzy znajdują się na przeciwległych krańcach ideologicznego spektrum, widzą mniej korzyści w spotkaniu się w połowie drogi. Za: Pew Research Centre, *Political Polarization in the American Public*, 2014, s. 56, [online] <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/4/2014/06/6-12-2014-Political-Polarization-Release.pdf>, 18 I 2022.

<sup>18</sup> Zob. A. Przeworski [i in.], *What Makes Democracies Endure?*, „Journal of Democracy” 1996, vol. 7, nr 1.

<sup>19</sup> W. Merkel, *Embedded and Defective Democracies*, „Democratization” 2004, vol. 11, nr 5, s. 48-50.

<sup>20</sup> *Tamże*, s. 49.

Europy Środkowo-Wschodniej, została zakwalifikowana jako demokracja liberalna, której udało się pokonać systemowe przeciwności. Prawie 20 lat później zakładany triumf liberalnej demokracji przechodzi jednak wyraźny kryzys<sup>21</sup>. Dział badań Economist Intelligence Unit, który opracowuje wskaźnik demokracji (ang. *Democracy Index*), podaje, że w 2020 roku, po raz pierwszy od 10 lat, średni wskaźnik poziomu demokracji obniżył się w praktycznie każdym regionie świata<sup>22</sup>. Oczywiście w dużej mierze związane to jest z pandemią COVID-19, a co za tym idzie – z obostrzeniami wprowadzonymi przez poszczególne rządy, które ingerowały w wolności i prawa obywatelskie. Jednak fakt, że niektóre kraje europejskie utraciły w 2020 roku swój status „pełnych demokracji” na rzecz „demokracji wadliwych”<sup>23</sup>, a niskie już wskaźniki poziomu demokracji krajów Europy Wschodniej zaliczyły kolejny spadek, może być dowodem na to, że współczesne demokracje nie dysponują wystarczająco umocowanymi strukturami, by „przetrawić” czasy kryzysu. Obok obserwowanego wzrostu tendencji populistycznych oraz zwrotu ku bardziej zamkniętemu nacjonalizmowi wzrasta również liczba artykułów, zarówno naukowych, jak i w mediach, poświęconych właśnie zagadnieniu polaryzacji jako zagrożeniu dla wartości demokratycznych<sup>24</sup>. W przypadku niektórych krajów, jak np. Węgier czy Polski, demokratyczność ich ustroju jest w ostatnich latach kwestionowana. W ciągu ostatnich czterech lat wskaźnik Bertelsmann Transformation Index dotyczący demokracji w Polsce spadł z poziomu 9,2 (w 10-stopniowej skali) na 8,0, notując największą stratę w kategoriach „Stabilność demokratycznych instytucji” oraz „Rządy prawa”<sup>25</sup>. Podobną tendencję wskazała również fundacja Freedom House, zmieniając status Polski z demokracji „pełnej” na „częściowo skonsolidowaną”. Jest to drugi (po Węgrzech) kraj, który kiedykolwiek odnotował taki spadek<sup>26</sup>. Jaki udział ma

<sup>21</sup> Zob. Y. Mounk, *The End of History Revisited*, „Journal of Democracy” 2020, vol. 31, nr 1.

<sup>22</sup> Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2020. In Sickness and in Health?*, 2021, s. 14, [online] <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>, 18 I 2022.

<sup>23</sup> Mowa tutaj np. o Francji i Portugalii: *tamże*, s. 7.

<sup>24</sup> Polaryzację jako siłę osłabiającą demokrację przedstawia w pełni badanie: J. McCoy, T. Rahman, M. Somer, *Polarization and the Global...* Autorzy wskazują, że instrumentalne zastosowanie polaryzacji jako narzędzia politycznego zagraża demokratycznym normom i rządów w bardzo zróżnicowanych demokracjach na całym świecie. Innym ciekawym przykładem badań poświęconych zagadnieniu polaryzacji w kontekście wartości demokratycznych jest analiza Jeroena M. van Baara, Davida J. Halperna i Oriela Feldmana Hall dotycząca zmian w aktywności mózgu uczestników badania prezentujących skrajne poglądy i spolaryzowane postawy w stosunku do oponentów politycznych. Wyniki badań sugerują, że mózg takich osób przetwarza informacje polityczne, tworząc czarno-białe interpretacje prowookacyjnych treści politycznych. Tym samym już na poziomie biologicznym osoby te w danej chwili są niezdolne do kompromisu i podważają możliwość współpracy i dialogu z oponentem politycznym, co z kolei wpływa na odrzucenie demokratycznych rozwiązań w przypadku konfliktu. Zob. J.M. van Baar, D.J. Halpern, O. Feldman Hall, *Intolerance of Uncertainty Modulates Brain-to-Brain Synchrony during Politically Polarized Perception*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2021, vol. 118, nr 20.

<sup>25</sup> Bertelsmann Transformation Index, *Transformation Index. Poland*, 2020, [online] [https://atlas.bti-project.org/1\\*2020\\*CV:CTC:SELPOL\\*CAT\\*POL\\*REG:TAB\\_](https://atlas.bti-project.org/1*2020*CV:CTC:SELPOL*CAT*POL*REG:TAB_), 10 XII 2021.

<sup>26</sup> Freedom House, *Nations in Transit. 2021. Poland*, [online] <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2021>, 5 X 2021.

w tym jednak obserwowana polaryzacja? Żeby odpowiedzieć na to pytanie, należy się zastanowić, jakie elementy ustroju demokratycznego stanowią jego sedno i w jaki sposób polaryzacja współgra z tymi wartościami.

## 2. POLARYZACJA POLITYCZNA A KLASYCZNE ZASADY DEMOKRACJI

Wskazując istotne dla podejmowanej dyskusji elementy ustroju demokratycznego, musimy, jak wspomina słynny amerykański badacz Robert Dahl, odróżnić ideał od rzeczywistości<sup>27</sup>. Pomimo że wymienia on podstawowe przesłanki niezbędne do określenia danego ustroju jako „demokratyczny”: *rzeczywiste uczestnictwo, równe prawo głosu, oświecone rozumienie, nadzór nad podejmowanymi zadaniami i inkluzja dorosłych*<sup>28</sup>, to jednocześnie zdaje sobie sprawę, że współczesne systemy jedynie częściowo są w stanie je realizować, nie pozbawiając się jednocześnie demokratycznego statusu. Co interesujące, w jego opisie wymieniona jest jedna charakterystyka systemów niedemokratycznych, która z założenia podważa wszystkie zasady demokracji, zarówno demokratycznego ideału, jak i jego rzeczywistej reprezentacji w postaci ustroju państwowego. Mowa tutaj o poglądzie, według którego większość ludzi nie jest dostatecznie kompetentna, żeby rządzić państwem. Jest to ciekawa przesłanka, gdyż analizując ideał kandydata, np. na prezydenta, może się wydawać, że powinna to być osoba obdarzona pewnymi wyjątkowymi cechami, umiejętnościami oraz wiedzą, by móc objąć tak istotne stanowisko w kraju. Jednak rzeczywistość demokratyczna kształtuje ten obraz inaczej. Biorąc pod uwagę przykład Polski, na *Prezydenta Rzeczypospolitej może być wybrany obywatel polski, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 35 lat i korzysta z pełni praw wyborczych do Sejmu*<sup>29</sup>. Jedynym istotnym ograniczeniem uniemożliwiającym start w wyborach każdemu jest tutaj cenzus wieku, który zmniejsza się do 30 lat w przypadku wyboru na senatora i 21 lat w przypadku wyboru na posła. Oczywiście jest, że samo stawiennictwo do wyborów nie wystarcza, by osiągnąć sukces w walce wyborczej, która często jest zdominowana przez układy polityczne. Jednak nie zmienia to faktu, że prawo wspiera tutaj pierwotne demokratyczne założenie, tj. zakłada, że przy spełnieniu minimalnych kryteriów każdy obywatel może reprezentować demokratyczny naród.

Jak założenie to odnosi się do podstawowych przesłanek zjawiska polaryzacji politycznej? W ramach spolaryzowanej walki przeciwnik polityczny staje się nie tylko oponentem w poglądach, ale również osobą stojącą po opozycyjnej stronie moralności prezentowanej przez dane ugrupowanie. Oznacza to, że przekonania, poglądy i decyzje strony opozycyjnej są nie tylko błędne w oczach przeciwnej grupy, ale również prowadzą – według niej – do katastrofalnych dla społeczeństwa skutków moralnych. Tym samym u podstaw społeczeństwa spolaryzowanego leży przekonanie o niedostatecznej

<sup>27</sup> R. Dahl, *O demokracji*, przeł. M. Król, Kraków 2000, s. 29.

<sup>28</sup> *Tamże*, s. 39.

<sup>29</sup> *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, art. 127, pkt 3.



kompetencji strony opozycyjnej zarówno do sprawowania władzy, jak i jakiegokolwiek reprezentacji politycznej. Przekonanie to wykracza poza rywalizację polityczną, w ramach której umniejsza się dokonania przeciwnika, a zbliża do wizji Schmittowskiego wroga absolutnego<sup>30</sup>.

Przesłanka wiary w kompetencje ludu do podejmowania decyzji, nawet jeśli często ograniczana przez cenzus wiekowy czy posiadanie pełni praw publicznych, prowadzi tak naprawdę do sedna idei demokratycznej. Zasada, według której władza należy do ludu, stanowi warunek minimalny, jeśli mamy mówić o ustroju demokratycznym. Prawo obywateli do bezpośredniego lub pośredniego wpływania na treść polityki państwa leży bowiem u podstaw współczesnych systemów demokratycznych. Wybory stanowią zarówno moment rewizji podjętych decyzji, jak i wyboru nowego kierunku rozwoju kraju. Choć założenie, że rządzący w pełni reprezentują wszystkie interesy wyborców, jest nierealistyczne, to związek między obywatelami a rządzącymi w systemie demokratycznym jest nierozzerwalny. Marek Bankowicz opisuje politykę w demokracji jako empiryczną sztukę, w której uczestniczy całe społeczeństwo, nie zaś założony z góry, niezamienialny dogmat<sup>31</sup>. Istnieje więc nie tylko polityczno-prawne, ale wręcz moralne zobowiązanie do poszanowania preferencji wyrażonych przez naród podczas wyborów.

Ponownie jednak w sytuacji ostrej polaryzacji politycznej oraz społecznej, zwłaszcza w systemach wielopartyjnych, zanika wyważenie niezbędne do reprezentacji interesów całego społeczeństwa. Demokratyczna przesłanka odzwierciedlenia opinii narodu zakłada ich proporcjonalny rozkład na skali poglądów politycznych. Z tego powodu w systemach wielopartyjnych często prym wiodą partie zbliżające się do politycznego centrum. Świadomość zróżnicowania społeczeństwa odbija się na kształcie sceny partyjnej. Oczywiście realia polityczne często wymuszają ustępstwa oraz koalicje partnerów politycznych o odmiennych poglądach, trwałość danej linii politycznej zależy jednak w głównej mierze od tego, jak długo odzwierciedla przekonania społeczne, a nie od tego, jakie niesie treści. Również w przypadku systemów dwupartyjnych sednem działania partii rządzącej jest świadomość równoczesnej pracy partii opozycyjnej, która obserwuje i rozlicza rządzących ze złożonych obietnic wyborczych. Tymczasem w przypadku dominującej polaryzacji to właśnie treść przekazu, a nie jego reprezentatywność, wysuwa się na pierwszy plan. Oznacza to, że polaryzacja, jako stan totalnej rywalizacji, nie uznaje prawa oponenta do władzy. Postawa ta może z kolei prowadzić do odmówienia reprezentowania tej części społeczeństwa, która nie zgadza się z danym, polaryzującym dogmatem. Tym samym skrajna polaryzacja stanowi realne zagrożenie dla zasady reprezentacji politycznej, gdyż wspiera wszelkie działania hamujące przeciwników politycznych przed przejściem władzy. Akceptacja zasady konkurencji jest bowiem

<sup>30</sup> Carl Schmitt przedstawia pojęcia „wroga” i „przyjaciela” jako kryterium polityczności. Oznacza to, że „wrogiem” można określić po prostu ekonomicznego konkurenta, ale również można go portretować jako uosobienie moralnego zła i obcości. Pociąga to jednak za sobą donośne konsekwencje i staje się podbudową głębszego konfliktu na poziomie egzystencjalnym, jednocześnie absolutyzując nasze postępowanie w stosunku do przeciwnika: zob. C. Schmitt, *Teologia polityczna i inne pisma*, przeł. M.A. Cichoński, Kraków–Warszawa 2000, s. 198-199.

<sup>31</sup> M. Bankowicz, *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Kraków 2006, s. 38.

wbudowana w podstawę współczesnych ustrojów demokratycznych<sup>32</sup>. Demokracje wymagają kompromisu, jednak staje się on prawie niemożliwy, gdy wyborcy dzielą się na diametralnie przeciwstawne obozy. Wraz ze wzrostem nietolerancji demokratyczne normy są podważane, a co za tym idzie – zwycięzcy niechętnie pozwalają przegranym odzyskać władzę<sup>33</sup>.

Analizując podstawowe warunki systemu demokratycznego, można bez wątpienia stwierdzić również, że jest to system w pewien sposób promujący rządy większości. To zsumowane poglądy większości obywateli przekładają się na polityczny rezultat wyborów, a następnie kierunek programowy rozwoju całego kraju. Zjawisko polaryzacji wpisuje się w tę przesłankę, gdyż w swoim założeniu ma przynajmniej dwa obozy, z których jeden, zazwyczaj większościowy, rości sobie prawo do sprawowania władzy nad całością. Oczywiście współczesne demokracje liberalne opierają się w znakomitej mierze na przesłance o poszanowaniu praw i wolności wszystkich ludzi, w tym też należących do politycznej mniejszości. Samo poszanowanie praw podstawowych może się mieścić w granicach polaryzującej rywalizacji politycznej, gdyż jedynie w skrajnych przypadkach odbiera się przeciwnikowi prawo do samego istnienia czy jakiegokolwiek działania. Jednak warto zauważyć, że prawa politycznej mniejszości w systemie demokratycznym są zrównane z prawami większości. Żadna idea czy pogląd reprezentowane w społeczeństwie demokratycznym (wyluczając sankcjonowane prawnie wyjątki) nie może bowiem prowadzić do prawnego umniejszenia pozycji przeciwnika politycznego ani wpłynąć na pogorszenie się jego sytuacji życiowej. Idea demokratycznego państwa prawa łączy elementy formalne z materialnymi, a więc gwarantuje zarówno poszanowanie praw oraz wolności człowieka i obywatela, jak i zasadę pluralizmu politycznego, zapewnienia udziału społeczeństwa w podejmowaniu decyzji państwowych, a także zasadę sprawiedliwości, zgodnie z którą fundamentalne prawa polityczne i obywatelskie, będące rezultatem wolności i równości, nigdy nie mogą zostać zawieszane<sup>34</sup>. Publiczne głoszenie poglądów, domaganie się ich reprezentacji medialnej oraz dyskusja nad obowiązującym prawem stanowią integralny element rywalizacji w systemie demokratycznym. Nawet wówczas, gdy rządzi jedna grupa, ma ona świadomość, że jej sytuacja polityczna zależy nie tylko od samego prezentowania danych poglądów, ale również od umiejętności dyskusji nad krytyką przeciwnika politycznego. O ile w przypadku spolaryzowanego politycznie kraju świadomość istnienia przeciwnika politycznego jest wpisana w samo jego założenie, to debata na temat prezentowanej linii programowej nie może być w żadnym układzie dopuszczalna. Polaryzacja polityczna to sytuacja, w której przeciwnik polityczny pozostaje zawsze w błędzie. Współzawodnictwo polityczne jest tutaj zamienione na walkę o wszystko. Doprowadza to do skrajnej sytuacji, gdzie dopuszczenie do głosu przeciwnika staje się równoznaczne z poddaniem się. W sys-

<sup>32</sup> Teoria demokracji jako konkurencji opiera się na zasadzie „tworzenia” demokracji właśnie poprzez konkurencję wyborczą: zob. G. Sartori, *Teoria demokracji*, przeł. P. Amsterdamski, D. Grinberg, Warszawa 1998, s. 193-194.

<sup>33</sup> A. Axelrod, J.J. Daymude, S. Forrest, *Preventing Extreme Polarization of Political Attitudes*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2021, vol. 118, nr 50, s. 1.

<sup>34</sup> B. Bednarczyk, *Granice władzy. Wybrane problemy praw i wolności człowieka*, Kraków 2001, s. 103.

temach spolaryzowanych można często zaobserwować: 1) ucieczkę od konfrontacji z przeciwnikiem politycznym, 2) zwracanie się do przeciwnika jedynie pośrednio, adresowanie swoich wypowiedzi bezpośrednio tylko do wyborców lub osób z własnego obozu politycznego, 3) w przypadku faktycznej konfrontacji – odnoszenie się do przeciwnika jako osoby niskiej moralnie, a nie reprezentanta danej linii politycznej. Pomimo że praktyki te występują też w społeczeństwach niespolaryzowanych, to w sytuacji polaryzacji totalnej zastępują one normalną komunikację polityczną.

Wskazane tutaj bardzo podstawowe wartości demokratyczne, jak deliberacja polityczna, wymienialność władzy czy prawo większości z jednoczesnym poszanowaniem praw mniejszości, stają się drugorzędne w toczonym sporze politycznym. Polaryzacja jest więc czymś więcej niż polityką dwupartyjną. Jest to system totalizujący, który odrzuca możliwość zmiany określonego porządku politycznego. Z tego powodu system demokratyczny nie może wspierać spolaryzowania społecznego. O ile w przypadku momentów kryzysowych lub doniosłych polaryzacja poglądów wokół danego tematu jest konieczna, by naród kolektywnie mógł podjąć najlepszą decyzję, o tyle polaryzacja polityczna jako stała część systemu jest w swoich założeniach antydemokratyczna. Silna polaryzacja prowadzi do stopniowego podważania poszczególnych cech systemu demokratycznego. Rozpad nie następuje natychmiastowo, gdyż współczesne demokracje są obwarowane prawami gwarantującymi trwałość systemu. Jednak w obliczu totalnego konfliktu również te prawa ulegają powolnej destrukcji. Polaryzacja polityczna korzysta bowiem nie tylko z prawnych dróg zmieniających dany porządek polityczny, ale również z rozwiązań pozaprawnych, łamiąc moralne zasady demokratycznej rywalizacji. Tym samym prowadzi jedynie do zaostrzenia konfliktu społecznego, który od środka dezintegruje ustroj demokratyczny<sup>35</sup>.

### 3. REALNE EFEKTY DZIAŁAŃ POLARYZUJĄCYCH – PRZYPADEK POLSKI

Zanim przejdziemy do opisu realnych efektów wywołanych przez polaryzację polityczną kraju, warto podkreślić, że nie jest to jedynie koncepcja opisująca zjawisko radykalizacji sceny politycznej. Polaryzacja wykracza bowiem poza dany spór polityczny czy układ ugrupowań. Radykalizacja poglądów i spolaryzowanie ich na osi politycznej mogą być wstępem do wykształcenia się sytuacji polaryzacji w kraju, jednak same w sobie nie wyczerpują przesłanek mówienia o spolaryzowanym społeczeństwie. Analizując zjawisko polaryzacji politycznej, można bowiem zaobserwować wielowymiarowe efekty, które wpływają nie tylko na sferę polityczną kraju, ale również medialną i społeczną. Punktem wyjściowym polaryzacji jest efekt psychologiczny, którego konsekwencje przenoszą się

<sup>35</sup> Konflikt ten często opiera się na zasadzie opozycji, która ignoruje treść przekazu na rzecz tego, kto go dostarcza. Zob. C.B. Hawkins, B.A. Nosek, *Motivated Independence? Implicit Party Identity Predicts Political Judgments among Self-Proclaimed Independents*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2012, vol. 38, nr 11; M. Bisgaard, *Bias Will Find a Way. Economic Perceptions, Attributions of Blame, and Partisan-Motivated Reasoning during Crisis*, „The Journal of Politics” 2015, vol. 77, nr 3.

następnie na realne efekty wyjściowe, obserwowalne empirycznie. Po pierwsze, polaryzacja wspiera tzw. mentalność obozową (*camp-mentality*), która przekłada się na myślenie „my kontra oni” w polityce<sup>36</sup>. Spłylenie różnorodności poglądów politycznych oraz zamknięcie dyskusji w ramach wcześniej określonych obozów sprawia, że do obywateli docierają jedynie okrojone i odpowiednio sprofilowane informacje. Tym samym polaryzacja prowadzi do zaburzenia obrazu rzeczywistości politycznej w kraju i nie pozwala na prawidłową ocenę poszczególnych wydarzeń w ramach trwającego konfliktu<sup>37</sup>. Ponadto produkuje ona fałszywy obraz obowiązku moralnego względem danej grupy. Sprawia to, że dotychczasowa odpowiedzialność w stosunku do zasad demokracji przestaje mieć znaczenie w obliczu wyższej moralności danego obozu politycznego. Prowadzi to z kolei do zatarcia się granic między procesami politycznymi a walką polityczną, gdzie każda decyzja ma swoje konsekwencje również w sferze moralnej. Konsekwencje tego psychologicznego przymusu i krajobrazu, który tworzy sytuacja polaryzacji politycznej, mogą być realnie obserwowalne w poszczególnych sferach działalności danego państwa. Co więcej, o charakterze polaryzacji decyduje również zastane otoczenie społeczno-polityczne. Oznacza to pewną trudność w ustaleniu źródeł spolaryzowania politycznego, gdyż w zależności od ideologicznego, historycznego i geograficznego osadzenia kraju polaryzacja może przybierać odmienne formy. Jak już wcześniej wspomniano, przypadek Polski jest zgoła odmienny ze względu na dorobek i charakterystykę kraju postkomunistycznego, po transformacji. Konflikt w ramach polaryzacji jest tutaj bowiem „wzbogacony” o takie wyzwania, jak kwestia wpływu Kościoła na życie publiczne, rozliczenie funkcjonariuszy dawnego reżimu czy wyzwanie integracji ze strukturami Unii Europejskiej<sup>38</sup>. Ponadto, w przeciwieństwie do analiz polaryzacji np. w Stanach Zjednoczonych, gdzie kwestie nierówności ekonomicznych bardzo często wysuwają się na pierwszy plan<sup>39</sup>, w krajach postkomunistycznych trudno jest spolaryzować konkurencję wyborczą, opierając się jedynie na sprawach gospodarczych. W związku z tym konflikt często skupia się na budowaniu poczucia silnej przepaści społeczno-kulturowej, by przyciągnąć wyborców<sup>40</sup>.

Przechodząc do omówienia polaryzacji i jej charakterystyki w Polsce, należy wspomnieć, że jednymi z najistotniejszych, a zarazem najbardziej widocznych efektów polaryzacji politycznej są:

- 1) zubożenie jakości debaty publicznej,
- 2) załamanie się roli mediów w społeczeństwie demokratycznym,
- 3) tworzenie dyskursu publicznego niebezpiecznego dla mniejszości.

1. Język politycznej dyskusji nie zawsze należy do najbardziej subtelnych, jednak zazwyczaj istnieją pewne granice, po przekroczeniu których należy spodziewać się

<sup>36</sup> A. Körösényi, *Political Polarization...*, s. 19.

<sup>37</sup> *Tamże*, s. 20.

<sup>38</sup> W. Rafałowski, *Fragmentacja i polaryzacja...*, s. 66.

<sup>39</sup> Zob. A.J. Stewart, N. McCarty, J.J. Bryson, *Polarization under Rising Inequality and Economic Decline*, „Science Advances” 2020, vol. 6, nr 50.

<sup>40</sup> E. Palonen, *Political Polarisation and Populism...*, s. 320.

konsekwencji. W sytuacji polaryzacji zanika jednak odpowiedzialność, jeżeli tylko przesłanie jest kierowane w stosunku do oponenta politycznego. W polskiej debacie publicznej erozja jakości przekazów politycznych jest obserwowalna od lat. Zjawisko mowy nienawiści zastąpiło dotychczasową krytykę czy debatę polityczną, gdyż przestały istnieć środki wewnątrzsystemowe hamujące jej rozpowszechnianie. Jest to problem zarówno na poziomie karnoprawnych regulacji, które w wielu opracowaniach określone są jako niewystarczające dla skutecznego zwalczania mowy nienawiści<sup>41</sup>, jak i przyzwolenia elit politycznych na jej używanie bez konsekwencji<sup>42</sup>. Przykładem największego skondensowania tego rodzaju komunikacji są zazwyczaj momenty przełomowe w kraju, jak np. wybory. Misja Specjalna Obserwacji Wyborów ODIHR, przeprowadzając analizy prawidłowości demokratycznych procesów wyborczych, konsekwentnie wskazuje na brak egzekwowania sankcji prawnych za mowę nienawiści<sup>43</sup>. Nietolerancyjna retoryka dominująca w trakcie ostatniej kampanii wyborczej – wyborów prezydenckich w 2020 roku – często przeradzała się w realne starcia, zarówno słowne, jak i fizyczne między zwolennikami obu kandydatów, a policji niejednokrotnie zgłaszane były groźby pozbawienia życia. Sami reprezentanci polityczni prezentowali treści nacechowane negatywnie, nie uciekając od wzajemnych oskarżeń oraz szkalowania przeciwników. Zespół ODIHR SEAM odnotował przypadki nietolerancyjnej retoryki, szczególnie po stronie urzędującego prezydenta i nadawcy publicznego, która miała charakter ksenofobiczny, homofobiczny i antysemicki<sup>44</sup>. Obecna sytuacja medialna w Polsce postrzegana jest zresztą przez pryzmat faworyzacji przekazów jednej linii politycznej przez nadawcę publicznego, kosztem różnorodności całej polskiej sceny medialnej. Ranking World Press Freedom Index (ranking wolności prasy) organizacji Reporters without Borders zanotował w 2021 roku spadek Polski o ponad 40 miejsc (w porównaniu do 2013 roku), określając działania polskiego rządu jako nową cenzurę<sup>45</sup>.

<sup>41</sup> Wskazywana jest zarówno problematyka samej treści zapisów prawnych, które np. ograniczają zakres kryminalizacji podżegania i przestępstw z nienawiści, jak i podejście organów ścigania do bezwzględnego ścigania tego typu przestępstw. Zalecenie w sprawie konieczności zmiany tych przepisów, m.in. w stosunku do Polski, wydała Komisja Europejska, zob. Komisja Europejska, *Postępowania o uchybienie zobowiązaniom państwa członkowskiego. Główne decyzje podjęte w lutym*, Bruksela, 18 II 2021, [online] [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/PL/INF\\_21\\_441](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/PL/INF_21_441), 18 I 2022. Zob. też K. Gorazdowski, *Próba oceny karnoprawnych regulacji zwalczania mowy nienawiści w Polsce*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa” 2019, nr 6.

<sup>42</sup> Analizę prawnych i pozaprawnych narzędzi wspomagających zwalczanie mowy nienawiści oraz ich praktyczne zastosowanie na gruncie polskim przedstawia raport: Article 19, *Polska. Reagowanie na mowę nienawiści*, London 2018, zob. s. 48-50, [online] <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/04/Poland-Hate-Speech-report%E2%80%94Polish.pdf>, 10 XII 2021.

<sup>43</sup> ODIHR Misja Specjalna Obserwacji Wyborów, *Rzeczpospolita Polska – Wybory Prezydenckie 28 czerwca 2020 r. Stanowisko w sprawie wstępnych wniosków i ustaleń*, 2020, s. 1, [online] <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/455773.pdf>, 10 XII 2021.

<sup>44</sup> ODIHR Misja Specjalna Obserwacji Wyborów, *Rzeczpospolita Polska – Wybory prezydenckie 28 czerwca 2020 r. i 12 lipca 2020. Stanowisko końcowe z misji specjalnej oceny wyborów ODIHR*, Warszawa 2020, s. 14, [online] <https://www.osce.org/files/f/documents/7/f/471351.pdf>, 10 XII 2021.

<sup>45</sup> Reporters without Borders, *World Press Freedom Index. Poland 2021*, [online] <https://rsf.org/en/poland>, 12 I 2022.

Fakt powrotu próby „repolonizacji” mediów poprzez krytykowany<sup>46</sup> poselski projekt o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji<sup>47</sup> w grudniu 2021 roku, określane potocznie jako „lex TVN”<sup>48</sup>, potwierdza jedynie, że tendencja ograniczania różnorodności medialnej w kraju pozostaje utrzymana.

Oprócz stroniczości politycznego przekazu znaczącą rolę odgrywa też występowanie mowy nienawiści, która powoli zastępuje zwykłą retorykę i komunikację polityczną. Jednocześnie fakt istnienia tego zjawiska jest konsekwentnie ignorowany. Sprawozdania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji z lat 2014-2018 wskazują na jedynie incydentalny charakter występowania mowy nienawiści w mediach<sup>49</sup>. Nie pokrywa to się jednak z innymi raportami<sup>50</sup> i analizami treści medialnych w Polsce<sup>51</sup> w ostatnich latach. Kiedy Jarosław Kaczyński został zapytany o jego opinię na temat mowy nienawiści, odpowiedział, że odrzuca tę terminologię, ponieważ jest to koncepcja, która próbuje wprowadzić jednostronną cenzurę tylko wobec partii prawicowych<sup>52</sup>. W obecnym polskim dyskursie politycznym mowa nienawiści stała się bardziej terminologicznym narzędziem niż realnym zjawiskiem. Zarówno partia rządząca, jak i opozycja używa tego określenia jako argumentu do wzajemnych oskarżeń. Dyskusja polityczna, nawet pozbawiona znamion mowy nienawiści, jest skoncentrowana na emocjonalnym i antagonistycznym przekazie. Blokują to jakiegokolwiek szanse na kompromis polityczny, gdyż żadna ze stron nie tylko nie chce, ale nie może sobie pozwolić na przysłowiowe wyciągnięcie ręki. W sytuacji skrajnej polaryzacji oznaczałoby to bowiem porażkę nie tylko w oczach przeciwników, ale również własnego obozu. Polaryzacja polityczna prowadzi więc do immobilizmu politycznego w zakresie jakiegokolwiek wykroczenia poza przyjęte wewnętrzne ramy działania.

<sup>46</sup> Rzecznik Praw Obywatelskich, *Opinia Rzecznika Praw Obywatelskich Adama Bodnara z 12.07.2021 na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji, skierowana do Marszałek Sejmu RP Elżbiety Witek*, [online] [https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/LexTVN\\_opinia\\_RPO\\_Sejm\\_12.07.2021.pdf](https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/LexTVN_opinia_RPO_Sejm_12.07.2021.pdf), 13 I 2022.

<sup>47</sup> Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji*, druk nr 1389.

<sup>48</sup> Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji, który wpłynął do Sejmu 7 lipca 2021 roku, został potocznie określony jako „lex TVN” ze względu na znajdujący się w nim zapis o zakazie posiadania ponad 49% udziałów w polskich stacjach radiowych i telewizyjnych przez firmy spoza Europejskiego Obszaru Gospodarczego, co uderzałoby w głównego oponenta medialnego nadawcy publicznego – telewizję TVN – której największym akcjonariuszem jest amerykańska spółka Discovery.

<sup>49</sup> A. Grzesiok-Horosz, *Odpowiedzialność administracyjnoprawna dostawców usług medialnych za propagowanie mowy nienawiści*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2020, vol. 18, nr 1, s. 25-26.

<sup>50</sup> Warto zapoznać się z regularnymi raportami Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW oraz Fundacji im. Stefana Batorego poświęconymi różnym przejawom mowy nienawiści w Polsce.

<sup>51</sup> Zob. Z. Werra, *Katynizm, a mowa nienawiści w środowisku dziennikarskim – analiza przypadku*, „Acta Politica Polonica” 2021, nr 2 (52).

<sup>52</sup> *Kaczyński: pojęcie „mowa nienawiści” służy do cenzury prawicy. Ekspert: prawo karne mówi co innego*, OKO.Press, 13 II 2019, [online] <https://oko.press/kaczyński-pojęcie-mowa-nienawisci-służy-do-cenzury-prawicy-ekspert-prawo-karne-mowi-co-innego/>, 5 XI 2021.

2. Rola mediów we współczesnych demokracjach różni się w zależności od wybranego modelu demokracji, jednak jest ona niezaprzeczalnie istotna w zakresie reprezentacji i kształtowania opinii publicznej. W modelu liberalnym główną funkcją mediów jest identyfikowanie i upublicznianie wykroczeń wybranych przedstawicieli władzy<sup>53</sup>. Przybierają one rolę strażników, tzw. czwartej władzy, która pomaga ludziom w dokonywaniu świadomych wyborów w następnym cyklu wyborczym poprzez ujawnianie przewinień danej władzy. W demokracji deliberacyjnej media pełnią natomiast funkcję forum debaty<sup>54</sup>. Zarówno politycy z różnych ugrupowań, jak i przedstawiciele poszczególnych grup społecznych mają dzięki temu możliwość publicznego głoszenia swoich poglądów, które poprzez platformy medialne są w stanie dotrzeć do większej liczby osób i tym samym dać pełniejszy obraz sytuacji polityczno-społecznej w kraju. Oczywiście media, będąc tak potężnym środkiem przekazu, mogą być zarówno wsparciem, jak i zagrożeniem dla demokracji. Zróżnicowana i wyważona komunikacja nie jest czymś gwarantowanym, a bezstronność dziennikarska często należy do sfery teorii. Pomimo tego, nawet jeżeli największe polskie koncerty medialne miały zawsze mniej lub bardziej widoczne preferencje polityczne, polska scena medialna, jeszcze parę lat temu, była na dobrej drodze do reprezentatywnej pluralizacji. Ze względu na fakt, że polski rynek medialny jest relatywnie duży, dawał on możliwość pluralistycznego i konkurencyjnego rozwoju oraz wpisywał się w tzw. model liberalno-hybrydowy<sup>55</sup>. Niestety w ostatnich latach polskie media przeszły diametralną zmianę, co potwierdzają zarówno krajowe<sup>56</sup>, jak i międzynarodowe analizy<sup>57</sup>. Problemem jest nie tylko ich stronniczość czy upolitycznienie, ale też duży wzrost przekazów określanych jako krytyka niekonstruktivna, czyli niemająca dodatkowych, poza wytykaniem błędów, funkcji, co wpływa negatywnie zarówno na jakość przekazu, jak i zaufanie do niego odbiorców<sup>58</sup>. Media będące otwartym orędownikiem określonych poglądów politycznych stanowią istotny problem w zakresie bezstronności przekazu, której oczekują odbiorcy. Problem ten staje się jeszcze bardziej poważny, gdy dotyczy nadawcy publicznego, który z oczywistych względów ma przewagę w dostarczaniu swojego przekazu do obywateli.

<sup>53</sup> J. Trappel, T. Tomaz, *Democratic Performance of News Media. Dimensions and Indicators for Comparative Studies*, [w:] *The Media for Democracy Monitor 2021. How Leading News Media Survive Digital Transformation*, red. ciż, Göteborg 2021, s. 13-14.

<sup>54</sup> *Tamże*, s. 14.

<sup>55</sup> B. Dobek-Ostrowska, *Między politologią i komunikologią. Razem czy osobno? Przypadek studiów porównawczych nad relacjami polityki i mediów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Politeja” 2015, vol. 12, nr 4 (36), s. 35-37.

<sup>56</sup> Zob. K. Kopeć-Ziemczyk, *Polaryzacja mediów w Polsce. Analiza zawartości „Wiadomości” TVP i „Faktów” TVN w okresie kampanii samorządowej w 2018 roku*, Warszawa 2020, [online] <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/3892>, 12 I 2022.

<sup>57</sup> A. Chapman, *Pluralism Under Attack. The Assault on Press Freedom in Poland*, Freedom House 2017, [online] [https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FH\\_Poland\\_Media\\_Report\\_Final\\_2017.pdf](https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FH_Poland_Media_Report_Final_2017.pdf), 12 I 2022.

<sup>58</sup> K. Brzoza-Kolorz, D. Głuszek-Szafraniec, P. Szostok-Nowacka, „Cóż tam, panie, w polityce?”. Czyli o wzajemnym postrzeganiu dziennikarzy i polityków w mediach, Katowice 2019, s. 156.

Polskie media są mocno spolaryzowane, a przekazy głównych nadawców medialnych są stronnicze w kierunku odpowiadających im sympatii partyjnych. O ile stronniczość w tworzeniu przekazów medialnych może być niezamierzona – każdy dziennikarz czy redaktor inaczej kreuje swój materiał dziennikarski, dobierając różne fragmenty wypowiedzi – to intencjonalnie modyfikowany przekaz może mieć daleko sięgające konsekwencje. Taki sposób komunikacji zaciemnia bowiem odbiór rzeczywistości przez odbiorcę, często kreując jego postawy i opinie bez jego świadomości co do tendencyjności przekazu<sup>59</sup>. Podczas kampanii prezydenckiej w 2020 roku misja ODIHR SEAM, analizując przekazy medialne, jednoznacznie stwierdziła, że nadawca publiczny TVP nie wywiązał się z ustawowego obowiązku zapewnienia zrównoważonych i bezstronnych relacji medialnych. Zamiast tego telewizja działała jako narzędzie kampanii dla prezydenta ubiegającego się o reelekcję i często przedstawiała jego głównego kontrkandydata jako zagrożenie dla polskich wartości i interesów narodowych<sup>60</sup>. Od stronniczości nie ucieka również główny konkurent nadawcy publicznego – telewizja TVN. Nawet w przypadku przekazywania relacji z kampanii samorządowej w 2018 roku TVN prezentował relacje z kampanii o zauważalnym nastawieniu krytycznym wobec rządu czy prezydenta<sup>61</sup>. Prowadzi to do sytuacji, kiedy obaj nadawcy, przekazując wiadomości np. o trwających w kraju protestach czy strajkach, podawali rozbieżne informacje odnośnie do liczby protestujących osób. Zatem niezależnie od rodzaju medium, które obywatel wybierze, nie jest on w stanie uzyskać bezstronnej informacji lub nie ma możliwości jej w żaden sposób zweryfikować. Choć zjawisko to stanowi wyzwanie również w społeczeństwach niespolaryzowanych – ideał tzw. pluralizmu wewnętrznego i zewnętrznego<sup>62</sup> rzadko kiedy jest osiągalny w czystej postaci – to w sytuacji polaryzacji politycznej realny obraz wydarzeń w kraju jest zaciemniany w sposób świadomy i wprost politycznie wyartykułowany. O ile proces foksyfikacji mediów, czyli ich trywializacji i upolitycznienia na rzecz bardziej agresywnego przekazu<sup>63</sup>, stanowi ogólnoswiatową tendencję, to polaryzacja promuje skrajne przykłady takich praktyk. W przypadku polskiej sceny medialnej można zauważyć, że wystąpienia polityków ograniczały się w głównej mierze do sprzyjających im środków masowego przekazu. Tym samym widzowie lub czytelnicy jednego z mediów nie mają szansy na zapoznanie się z poglądami drugiej grupy. To z kolei doprowadza do sytuacji, gdzie media wzmacniają istniejące podziały i konflikty społeczne oraz tracą swoją rolę strażnika i forum debaty w społeczeństwie.

<sup>59</sup> R. Klepka, *Media Political Bias. In Search of Conceptualization*, „Athenaeum. Polskie studia politologiczne” 2019, vol. 64, nr 4, s. 160-162.

<sup>60</sup> ODIHR Misja Specjalna Obserwacji Wyborów, *Rzeczpospolita Polska...*, s. 4.

<sup>61</sup> K. Kopeć-Ziemczyk, *Polaryzacja mediów...*, s. 164.

<sup>62</sup> European Regulators Group for Audiovisual Media Services, *Wewnętrzny pluralizm mediów w ramach audiowizualnych usług medialnych w UE. Zasady i praktyka*, listopad 2018, s. 22, [online] [http://www.archiwum.krrit.gov.pl/Data/Files/\\_public/Portals/0/KRRiT/aktualnosci/raport-erga\\_pluralizm-wewnetrzny\\_wersja-pl\\_def.pdf](http://www.archiwum.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/KRRiT/aktualnosci/raport-erga_pluralizm-wewnetrzny_wersja-pl_def.pdf), 12 I 2022.

<sup>63</sup> Z. Bauer, *Czy mediom obywatelskim zagraża tabloidyzacja?*, [w:] „Stare” media w obliczu „nowych”, „nowe” w obliczu „starych”, red. K. Pokorna-Ignatowicz, J. Bierówka, Kraków 2011, s. 41.



3. Ograniczając i upraszczając debatę publiczną, neguje się podstawową wartość zróżnicowania społecznego. Jednostki różnią się od siebie wzajemnie oraz – będąc częścią mniejszych wspólnot, jak rodzina, grupa czy klasa – posiadają swoje indywidualne cechy, które pozwalają na samookreślenie. Mowa tutaj zarówno o pozytywnej identyfikacji z daną grupą poprzez zestaw wspólnych cech lub celów działania, jak i negatywnej – poprzez odróżnienie od innych grup czy klas. W sytuacji spolaryzowanego społeczeństwa, przy dominujących dwóch obozach, oba typy identyfikacji zanikają na rzecz jednego, powszechnego podziału. Tymi, którzy najbardziej tracą na takim podziale, są zwykle mniejszości, które choć nie należą do głównego nurtu identyfikacyjnego, mają w ramach ustroju demokratycznego zapewnione prawo do samookreślenia oraz ekspresji własnych poglądów i przekonań. Demokracja jako tyrania większości jest błędnym rozumieniem samej idei demokracji. Hans Kelsen, pisząc o demokracji, wskazywał, że pojęcie większości zakłada istnienie mniejszości<sup>64</sup>. Rządzący mogą stać się rządzonymi, gdyż demokratyczny system zakłada wymienialność urzędów według preferencji społeczeństwa, które mogą ulec z czasem zmianie. W przypadku polaryzacji politycznej narracja nie zakłada różnorodności społecznej i sprowadza wszystkie podziały do bipolarnego wyboru. Jako że w takiej sytuacji narracja polaryzująca jest pożądana, najczęściej dyskutuje się kwestie ideologiczne oraz obyczajowe, gdyż wywołują one najwięcej kontrowersji. Trudno bowiem antagonizować społeczeństwo, poruszając złożone zagadnienia natury ekonomicznej. Niestety w sytuacji przywoływania określonych postaw czy poglądów ideologicznych promowane są rozwiązania skrajne, a nie kompromis. W Polsce w ostatnich latach przede wszystkim wybrzmiewają kwestie związane z sytuacją osób LGBT, praw kobiet, mniejszości narodowych oraz osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów. W dyskusji publicznej przedstawiciele tych grup lub ich poglądy przedstawiane są jako zagrożenie dla kraju i narodowych wartości. Niejednokrotnie są oni dehumanizowani, za przykład czego może służyć określenie użyte podczas kampanii wyborczej przez prezydenta Dudę określające osoby LGBT jako ideologię, nie ludzi<sup>65</sup>, lub użycie podczas konferencji szefa MSWiA na temat sytuacji migrantów na granicy polsko-białoruskiej zdjęcia mężczyzny kopulującego ze zwierzęciem, które okazało się starym nagraniem niezwiązanym z omawianą sytuacją<sup>66</sup>. Działania te bowiem mają na celu pokazanie jak największej różnicy, która dzieli obywatela od

<sup>64</sup> M. Bankowicz, *Demokracja...*, s. 39.

<sup>65</sup> Zob. P. Doczekalski [i in.], *Prezydent: dzisiaj próbuje się wciskać naszym dzieciom ideologię. To jest taki neobolszewizm*, Polska Agencja Prasowa, 13 VI 2020, [online] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C661832%2Cprezydent-dzisiaj-probuje-sie-wciskac-naszym-dzieciom-ideologie-jest-taki>, 18 I 2022. Szczególnie krytycznie do kampanii prezydenckiej odnosiły się media zagraniczne, oceniając ją jako „homofobiczną” i „transfobiczną”. Zob. np.: *Polish Election. Andrzej Duda Says LGBT 'Ideology' Worse than Communism*, BBC News, 14 VI 2020, [online] <https://www.bbc.com/news/world-europe-53039864>, 20 I 2022; S. Walker, *Polish President Issues Campaign Pledge to Fight 'LGBT Ideology'*, „The Guardian” 2020, 12 VI, [online] <https://www.theguardian.com/world/2020/jun/12/polish-president-issues-campaign-pledge-to-fight-lgbt-ideology>, 20 I 2022.

<sup>66</sup> Zob. P. Malinowski, *Treści zoofilskie na konferencji. To stare nagranie z internetu*, „Rzeczpospolita” 2021, 28 IX, [online] <https://www.rp.pl/polityka/art18962751-treści-zoofilskie-na-konferencji-to-stare-nagranie-z-internetu>, 20 I 2022.

przedstawiciela mniejszości, niezależnie od faktycznego istnienia takich różnic. Nawet w przypadku protestu osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów w Sejmie w 2018 roku ich integralność i odpowiedzialność była podawana w wątpliwość przez rząd<sup>67</sup>, a ostateczny kompromis został podpisany bez udziału komitetu protestacyjnego<sup>68</sup>. Podkreśla to jedynie fakt, że adresatem działań polaryzujących może być każda grupa, która w danym momencie znajduje się poza obrębem dominującego przekazu lub wyraża wobec niego swój sprzeciw. Narracja polaryzacyjna, nosząca znamiona mowy nienawiści, niejednokrotnie przybiera też efekty wyolbrzymione, kiedy za „wrogów społecznych” uznaje się np. kobiety (w odniesieniu do strajków w ramach Czarnego Protestu<sup>69</sup>). Niestety obecność tego rodzaju retoryki w przestrzeni publicznej przekłada się realnie na ataki, np. na tle rasistowskim czy homofobicznym<sup>70</sup>. Brak konsekwencji w stosunku do wypowiedzi znieważających oraz wyszydzających przekłada się na społeczne przekonanie o przyzwoleniu zarówno na takie przekazy, jak i bardziej krzywdzące działania. Polska narracja w tym zakresie zwróciła nawet uwagę Parlamentu Europejskiego, który potępił akcje homofobiczne, w tym utworzenie stref wolnych od LGBT w ponad 80 lokalnych samorządach<sup>71</sup>. To z kolei doprowadziło do utraty części funduszy samorządowych zarówno z Unii Europejskiej, jak i Funduszy Norweskich<sup>72</sup>. W sytuacji ostrej polaryzacji sceny politycznej wróg, choćby nierealny, zawsze jest konieczny. W układzie tym najczęściej tracą wszelkie grupy mniejszościowe, gdyż będąc łatwym celem, mają najmniejsze możliwości obrony w spolaryzowanym systemie.

<sup>67</sup> Zob. M. Libura, M. Władysiuk, K. Roszewska, *Zapobiec społecznej katastrofie. Systemowy wymiar protestu opiekunów i osób niepełnosprawnych*, Klub Jagielloński, 23 VI 2018, [online] <https://klubjagiellonski.pl/2018/06/23/zapobiec-spoecznej-katastrofie-systemowy-wymiar-protestu-opiekunow-i-os-ob-niepelnosprawnych/>, 24 I 2022; M. Chrzczonowicz, *Jakub i Iwona Hartwich z zakazem wstępu do Sejmu. „A przecież zapraszali nas na konsultacje”*, OKO.Press, 14 VII 2018, [online] <https://oko.press/jakub-i-iwona-hartwich-z-zakazem-wstepu-do-sejmu-a-przeciez-zapraszali-nas-na-konsultacje/>, 24 I 2022.

<sup>68</sup> Działania rządu wobec sejmowego protestu osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów zostały również społecznie ocenione negatywnie, o czym mówi sondaż Kantar Millward Brown: *Rząd źle zareagował na protest opiekunów niepełnosprawnych*, Fakty TVN, 26 IV 2018, [online] <https://fakty.tvn24.pl/sondaze-dla-faktow-tvn-i-tvn24,106/sondaz-rzad-zle-zareagowal-na-protest-opiekunow-niepelnosprawnych,832723.html>, 20 I 2022.

<sup>69</sup> Zob. M. Chrzczonowicz, *Czarny protest jak czarny marsz faszystów? Rzymkowskiemu feminizm kojarzy się z Mussolinim*, OKO.Press, 26 IX 2016, [online] <https://oko.press/czarny-protest-marsz-faszystow-znow-posel-rzymkowski/>, 20 I 2022; A. Kazimierczuk, *Rafał Ziemkiewicz: sabat wariatek*, „Rzeczpospolita” 2018, 24 III, [online] <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art2046821-rafal-ziemkiewicz-sabat-wariatek>, 20 I 2022.

<sup>70</sup> Zob. Raport: N. Melnychenko, *Przestępstwa z nienawiści w Polsce w 2020 roku*, Fundacja Otwarty Dialog, 2021, [online] [https://odfoundation.eu/content/uploads/2021/08/hate-crimes-2021-by-rtf\\_update\\_pl\\_3.pdf](https://odfoundation.eu/content/uploads/2021/08/hate-crimes-2021-by-rtf_update_pl_3.pdf), 5 I 2022.

<sup>71</sup> Parlament Europejski, *Parliament Strongly Condemns “LGBTI-free Zones” in Poland*, [online] <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20191212IPR68923/parliament-strongly-condemns-lgbti-free-zones-in-poland>, 5 I 2022.

<sup>72</sup> *EU Funding Withheld from Six Polish Towns over ‘LGBT-free’ Zones*, Euronews, 30 VII 2020, [online] <https://www.euronews.com/2020/07/29/eu-funding-withheld-from-six-polish-towns-over-lgbtq-free-zones>, 5 I 2022.

Warto w tym miejscu podkreślić, że polaryzacja polityczna w Polsce przekłada się na realne efekty działań zarówno przedstawicieli politycznych, jak i całego społeczeństwa. Polaryzujący konflikt nie mieści się jedynie w ramach rywalizacji politycznej. Działania polaryzacyjne doprowadzają z jednej strony do zaostrzenia konfliktu społecznego wewnątrz kraju, z drugiej – osłabiają pozycję Polski na arenie międzynarodowej.

## PODSUMOWANIE

W XXI wieku demokratyczny ideał rządów ludu pozostaje ciągle tylko i aż ideałem. Zawiłość współczesnych ustrojów sprawiła, że każdy kraj jest indywidualnym przykładem odrębnej realizacji założeń demokracji. Jednak każde państwo, chcąc identyfikować się jako demokratyczne, musi spełnić szereg założeń podstawowych, na czele z oddaniem rządów w ręce społeczeństwa, choćby za pomocą władzy przedstawicielskiej. W obliczu rozbicia politycznego to właśnie demokratyczne zasady wolności wypowiedzania opinii, zrzeszania się, demokratycznego państwa prawa czy prawa do głosowania powinny stanowić bufor wszelkich działań grożących stabilności systemu. Samo zaplecze instytucjonalne nie stanowi wystarczającego zabezpieczenia przed wynaturzeniem systemowym. Istotne jest poszanowanie i zaangażowanie tzw. sfery publicznej, którą Jürgen Habermas charakteryzował jako obszar jednocześnie odrębny i spójny z władzą publiczną, stanowiący miejsce dyskursu i krytyki niezbędne do jej prawidłowego funkcjonowania<sup>73</sup>. Jednak polaryzacja polityczna jest zjawiskiem, które od środka destabilizuje ustrój demokratyczny, po kolei zawłaszczając jego zasady i prezentując ich karykaturalną wersję. Sfera publiczna ma w takiej sytuacji znaczenie instrumentalne i dana grupa odnosi się do niej jedynie wtedy, kiedy ta symbolicznie „wspiera” jej działania. Polaryzacja to narzędzie polityczne o charakterze totalnym, sprowadzające dyskusję, poszukiwanie odpowiedzi i kompromis polityczny do autorytarnych prawd o świecie. W ramach tego zjawiska przeciwnicy polityczni tworzą skrajnie przeciwstawne obozy i budują swoją narrację na zasadzie opozycji. Wszelka dyskusja, będąca podstawą demokratycznej reprezentacji, zostaje sprowadzona do niewielkich odstępstw w obrębie własnej grupy. Sytuacja, w której kraj jest spolaryzowany, to sytuacja, gdzie wszelkie konflikty sprowadzane są do zero-jedynkowych wartości. Podział „my kontra oni” dalece wykracza poza zwykłą rywalizację polityczną, a staje się grą o przetrwanie. W sytuacji skrajnego spolaryzowania nie ma bowiem miejsca na błędy. Polaryzacja polityczna traktowana jako narzędzie polityczne może się sprawdzić w przypadku momentów przełomowych w historii kraju, gdzie konsolidacja poglądów pomaga wyjść z chwilowego kryzysu. Jednak jako stały element krajobrazu politycznego wzmaga ona postawy autorytarne oraz antydemokratyczne. Społeczeństwo spolaryzowane to społeczeństwo wrogie samemu sobie.

<sup>73</sup> Zob. J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge 1989, s. 30-31.

To z kolei prowadzi do realnych konsekwencji, osłabiających pozycję kraju zarówno wewnątrz, jak i na arenie międzynarodowej.

Podsumowując analizę przedstawioną w niniejszym artykule, warto zwrócić uwagę na istotne konkluzje, mogące mieć wpływ na dalsze badania nad zagadnieniem polaryzacji politycznej:

1. Polaryzacja polityczna to proces kreacji politycznej rzeczywistości przez daną grupę społeczno-polityczną, opierający się w głównej mierze na zasadzie opozycji i prezentujący ściśle określoną wizję świata, według raz (arbitralnie) ustanowionego porządku. W spolaryzowanym społeczeństwie promowane są określone postawy polityczne, sposób komunikacji oraz podejścia do oponenta politycznego, które wykluczają dyskusję i kompromis jako podstawę budowania systemu. Tym, co odróżnia polaryzację od skrajnej postawy politycznej, jest absolutyzacja danego porządku, który pod pozorem prawa demokratycznej większości do władzy zawłaszcza poszczególne struktury polityczne, przygotowując grunt pod polityczne jedynowładztwo.

2. Polaryzacja polityczna nie sprawdza się jako stały element systemów demokratycznych. Traktowana jako narzędzie polityczne, choć ma potencjał mobilizujący aktywność społeczną, jednocześnie wzmacnia działania i postawy antydemokratyczne. Deliberacja polityczna, wymienialność władzy i prawa większości z równoczesnym poszanowaniem praw mniejszości nie współgrają z postawami promowanymi przez polaryzację, które z założenia odrzucają prawo do krytyki, dyskusję, możliwość zmiany władzy czy zasadność kompromisu politycznego. Silna polaryzacja prowadzi do stopniowego podważania poszczególnych cech systemu demokratycznego.

3. Postępująca polaryzacja polityczna w społeczeństwie demokratycznym ma swoje realne konsekwencje w postaci zubożenia jakości debaty publicznej, załamania się roli mediów w społeczeństwie demokratycznym oraz tworzenia dyskursu publicznego niebezpiecznego dla mniejszości. Jako integralna część debaty politycznej polaryzacja wzmacnia postawy skrajne i operuje dychotomią przyjaciel – wróg (nie zawsze jednak wyrażoną wprost).

4. Polaryzacji politycznej nie należy utożsamiać jedynie ze skrajnymi poglądami politycznymi oraz działaniami jednej grupy/klasy społecznej lub politycznej. Jest to zjawisko systemowe, które wpływa na całe społeczeństwo. Jej występowanie nie jest zależne od zawartości promowanego przekazu, ale od jego nacechowania emocjonalnego oraz politycznych konsekwencji.

5. Sposób rozwoju polaryzacji zależy w dużej mierze od charakterystyki danego systemu politycznego. Polaryzacja jest zjawiskiem uniwersalnym, które można zidentyfikować w różnych systemach politycznych. Jednak skala jej rozwoju, obszary, które jej podlegają, oraz konsekwencje systemowe są zależne od danego ustroju politycznego kraju oraz jego historycznych i geograficznych uwarunkowań.

Zjawisko polaryzacji politycznej, choć nie jest najnowsze, zaznaczyło swoją obecność we współczesnych demokracjach jako siła wzmacniająca podziały i destabilizująca demokratyczny porządek. Wiele analiz tego fenomenu przywołanych w tekście przedstawia polaryzację z perspektywy jej wpływu na dany element systemowy wybranego kraju. Najczęściej jest to najbardziej widoczny rozłam na scenie politycznej oraz skrajny

rozkład poglądów, przy jednoczesnym zaniku postaw centrowych<sup>74</sup>. Jednak polaryzacja polityczna może, a nawet powinna być traktowana jako totalne narzędzie polityczne, tj. obejmujące zmianę w strukturach społecznych nie tylko w zakresie poglądów politycznych, ale całej komunikacji i stosunków międzyludzkich. Spolaryzowane społeczeństwo nie jest bowiem tym samym co spolaryzowana scena polityczna, nawet jeżeli w mniejszym lub większym stopniu odzwierciedla skrajne poglądy społeczne. Z tego powodu ważne jest zgłębienie tematu polaryzacji już na poziomie teorii, gdyż obecność tego zjawiska we współczesnych demokracjach w różnorodny sposób może wpływać na integralność badanych systemów. Ciekawym zagadnieniem jest również wpływ procesów polaryzacyjnych na kraje o różnej historii kształtowania ustroju, np. postkomunistyczne jak Polska. Zdaje się, że w przypadku tych systemów polaryzacja może mieć bardziej degenerujący wpływ na podstawy demokratyczne, jednak temat ten wymagałby szerzej zakrojonych badań. Nie ulega jednak wątpliwości, że polaryzacja polityczna jest zjawiskiem, które zmienia dynamikę całego układu społecznego. Nie wyczerpują jej klasyczne, bipolarne podziały. Efekty skrajnej polaryzacji przeczą klasycznym wartościom demokratycznym. Z tego względu należy traktować polaryzację polityczną jako proces zagrażający współczesnym demokracjom, gdyż z założenia odrzuca ona polityczny kompromis i zasady demokratycznej gry.

## BIBLIOGRAFIA

- Allcott H. [i in.], *Polarization and Public Health. Partisan Differences in Social Distancing during the Coronavirus Pandemic*, „Journal of Public Economics” 2020, vol. 191, <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104254>.
- Article 19, *Polska. Reagowanie na mowę nienawiści. Raport*, London 2018, [online] <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/04/Poland-Hate-Speech-report%E2%80%9494-Polish.pdf>.
- Axelrod A., Daymude J.J., Forrest S., *Preventing Extreme Polarization of Political Attitudes*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2021, vol. 118, nr 50, <https://doi.org/10.1073/pnas.2102139118>.
- Baar J.M. van, Halpern D.J., Feldman Hall O., *Intolerance of Uncertainty Modulates Brain-to-Brain Synchrony during Politically Polarized Perception*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2021, vol. 118, nr 20.
- Bankowicz M., *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Kraków 2006.
- Bauer Z., *Czy mediom obywatelskim zagraża tabloidyżacja?*, [w:] „Stare” media w obliczu „nowych”, „nowe” w obliczu „starych”, red. K. Pokorna-Ignatowicz, J. Bierówka, Kraków 2011.
- Bednarczyk B., *Granice władzy. Wybrane problemy praw i wolności człowieka*, Kraków 2001.
- Bertelsmann Transformation Index, *Transformation Index. Poland*, 2020, [online] [https://atlas.bti-project.org/1\\*2020\\*CV:CTC:SELPOL\\*CAT\\*POL\\*REG:TAB](https://atlas.bti-project.org/1*2020*CV:CTC:SELPOL*CAT*POL*REG:TAB).

<sup>74</sup> Znakomicie obrazują to badania przedstawione w artykule *Preventing Extreme Polarization of Political Attitudes*, który identyfikuje niebezpieczeństwo przeniesienia skrajnych poglądów elit politycznych na większość społeczeństwa. Zob. A. Axelrod, J.J. Daymude, S. Forrest, *Preventing Extreme...*

- Bisgaard M., *Bias Will Find a Way. Economic Perceptions, Attributions of Blame, and Partisan-Motivated Reasoning during Crisis*, „The Journal of Politics” 2015, vol. 77, nr 3, <https://doi.org/10.1086/681591>.
- Boxell L., Gentzkow M., Shapiro J.M., *Is the Internet Causing Political Polarization? Evidence from Demographics*, Cambridge 2017, <https://doi.org/10.3386/w23258>.
- Brzoza-Kolorz K., Głuszek-Szafraniec D., Szostok-Nowacka P., *Cóż tam, panie, w polityce? Czyli o wzajemnym postrzeganiu dziennikarzy i polityków w mediach*, Katowice 2019.
- Chapman A., *Pluralism Under Attack. The Assault on Press Freedom in Poland*, Freedom House 2017, [online] [https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FH\\_Poland\\_Media\\_Report\\_Final\\_2017.pdf](https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FH_Poland_Media_Report_Final_2017.pdf).
- Chrzczonowicz M., *Czarny protest jak czarny marsz faszystów? Rzymkowskiemu feminizm kojarzy się z Mussolinim*, OKO.Press, 26 IX 2016, [online] <https://oko.press/czarny-protest-marsz-faszystow-znow-posel-rzymkowski/>.
- Chrzczonowicz M., *Jakub i Iwona Hartwicz z zakazem wstępu do Sejmu. „A przecież zapraszali nas na konsultacje”*, OKO.Press, 14 VII 2018, [online] <https://oko.press/jakub-i-iwona-hartwicz-z-zakazem-wstępu-do-sejmu-a-przecież-zapraszali-nas-na-konsultacje/>.
- Dahl R., *O demokracji*, przeł. M. Król, Kraków 2000.
- Dixit A.K., Weibull J.W., *Political Polarization*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2007, vol. 104, nr 18, <https://doi.org/10.1073/pnas.0702071104>.
- Dobek-Ostrowska B., *Między politologią i komunikologią. Razem czy osobno? Przypadek studiów porównawczych nad relacjami polityki i mediów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Politeja” 2015, vol. 12, nr 4 (36), <https://doi.org/10.12797/Politeja.12.2015.36.03>.
- Doczekalski P. [i in.], *Prezydent: dzisiaj próbuje się wciskać naszym dzieciom ideologię. To jest taki neobolszewizm*, Polska Agencja Prasowa, 13 VI 2020, [online] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C661832%2Cprezydent-dzisiaj-probuje-sie-wciskac-naszym-dzieciom-ideologie-jest-taki>.
- Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2020. In sickness and in Health?*, 2021, [online] <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>.
- EU Funding Withheld from Six Polish Towns over 'LGBT-free' Zones*, Euronews, 30 VII 2020, [online] <https://www.euronews.com/2020/07/29/eu-funding-withheld-from-six-polish-towns-over-lgbtq-free-zones>.
- European Regulators Group for Audiovisual Media Services, *Wewnętrzny pluralizm mediów w ramach audiowizualnych usług medialnych w UE. Zasady i praktyka*, listopad 2018, [online] [http://www.archiwum.krrit.gov.pl/Data/Files/\\_public/Portals/0/KRRiT/aktualnosci/raport-erga\\_pluralizm-wewnetrzny\\_wersja-pl\\_def.pdf](http://www.archiwum.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/KRRiT/aktualnosci/raport-erga_pluralizm-wewnetrzny_wersja-pl_def.pdf).
- Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii z dnia 1 października 1920 r.*, BGBl. I, nr 235/2021, [online] [http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Austria\\_pol010811.pdf](http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Austria_pol010811.pdf).
- Freedom House, *Nations in Transit. 2021. Poland*, [online] <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2021>.
- Gorazdowski K., *Próba oceny karnoprawnych regulacji zwalczania mowy nienawiści w Polsce*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa” 2019, nr 6.

- Górska P., *Polaryzacja polityczna w Polsce. Jak bardzo jesteśmy podzieleni?*, Warszawa 2019, [online] <http://cbu.psychologia.pl/wp-content/uploads/sites/410/2021/02/Polaryzacja-polityczna-2.pdf>.
- Grzesiok-Horosz A., *Odpowiedzialność administracyjnoprawna dostawców usług medialnych za propagowanie mowy nienawiści*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2020, vol. 18, nr 1, <https://doi.org/10.25167/osap.2161>.
- Habermas J., *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge 1989.
- Hawkins C.B., Nosek B.A., *Motivated Independence? Implicit Party Identity Predicts Political Judgments among Self-Proclaimed Independents*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2012, vol. 38, nr 11, <https://doi.org/10.1177/0146167212452313>.
- Jungkunz S., *Political Polarization during the COVID-19 Pandemic*, „Frontiers in Political Science” 2021, vol. 3, <https://doi.org/10.3389/fpos.2021.622512>.
- Kaczyński: *pojęcie „mowa nienawiści” służy do cenzury prawicy. Ekspert: prawo karne mówi co innego*, OKO.Press, 13 II 2019, [online] <https://oko.press/kaczynski-pojecie-mowa-nienawisci-sluz-y-do-cenzury-prawicy-ekspert-prawo-karne-mowi-co-innego/>.
- Kazimierzczuk A., *Rafał Ziemkiewicz: sabat wariatek*, „Rzeczpospolita” 2018, 24 III, [online] <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art2046821-rafal-ziemkiewicz-sabat-wariatek>.
- Klepka R., *Media Political Bias. In Search of Conceptualization*, „Athenaeum. Polskie studia politologiczne” 2019, vol. 64, nr 4, <https://doi.org/10.15804/athena.2019.64.09>.
- Komisja Europejska, *Postępowania o uchybienie zobowiązaniom państwa członkowskiego. Główne decyzje podjęte w lutym*, Bruksela, 18 II 2021, [online] [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/PL/INF\\_21\\_441](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/PL/INF_21_441).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- Kopeć-Ziemczyk K., *Polaryzacja mediów w Polsce. Analiza zawartości „Wiadomości” TVP i „Faktów” TVN w okresie kampanii samorządowej w 2018 roku*, Warszawa 2020, [online] <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/3892>.
- Körösiényi A., *Political Polarization and Its Consequences on Democratic Accountability*, „Corvinus Journal of Sociology and Social Policy” 2013, vol. 4, nr 2, <https://doi.org/10.14267/cjssp.2013.02.01>.
- Kubas S., *Geneza i współczesność partii politycznych na przykładzie państw Grupy Wyszehradzkiej – analiza porównawcza*, „Athenaeum. Polskie studia politologiczne” 2014, vol. 42.
- Libura M., Władysiek M., Roszewska K., *Zapobiec społecznej katastrofie. Systemowy wymiar protestu opiekunów i osób niepełnosprawnych*, Klub Jagielloński, 23 VI 2018, [online] <https://klubjagiellonski.pl/2018/06/23/zapobiec-spolesznej-katastrofie-systemowy-wymiar-protestu-opiekunow-i-osob-niepelnosprawnych/>.
- Malinowski P., *Treści zoofilskie na konferencji. To stare nagranie z internetu*, „Rzeczpospolita” 2021, 28 IX, [online] <https://www.rp.pl/polityka/art18962751-tresci-zoofilskie-na-konferencji-to-stare-nagranie-z-internetu>.
- McCoy J., Rahman T., Somer M., *Polarization and the Global Crisis of Democracy. Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities*, „American Behavioral Scientist” 2018, vol. 62, nr 1, <https://doi.org/10.1177/0002764218759576>.

- Melnychenko N., *Przestępstwa z nienawiści w Polsce w 2020 roku*, Fundacja Otwarty Dialog, 2021, [online] [https://odfoundation.eu/content/uploads/2021/08/hate-crimes-2021-by-rtf\\_update\\_pl\\_3.pdf](https://odfoundation.eu/content/uploads/2021/08/hate-crimes-2021-by-rtf_update_pl_3.pdf).
- Merkel W., *Embedded and Defective Democracies*, „Democratization” 2004, vol. 11, nr 5, <https://doi.org/10.1080/13510340412331304598>.
- Mounk Y., *The End of History Revisited*, „Journal of Democracy” 2020, vol. 31, nr 1, <https://doi.org/10.1353/jod.2020.0002>.
- ODIHR Misja Specjalna Obserwacji Wyborów, *Rzeczpospolita Polska – Wybory Prezydenckie 28 czerwca 2020 r. Stanowisko w sprawie wstępnych wniosków i ustaleń*, 2020, [online] <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/455773.pdf>.
- ODIHR Misja Specjalna Obserwacji Wyborów, *Rzeczpospolita Polska – Wybory Prezydenckie 28 czerwca 2020 r. i 12 lipca 2020. Stanowisko końcowe z misji specjalnej oceny wyborów ODIHR*, Warszawa 2020, [online] <https://www.osce.org/files/f/documents/7/f/471351.pdf>.
- Palonen E., *Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary*, „Parliamentary Affairs” 2009, vol. 62, nr 2, <https://doi.org/10.1093/pa/gsn048>.
- Parlament Europejski, *Parliament Strongly Condemns “LGBTI-free zones” in Poland*, [online] <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20191212IPR68923/parliament-strongly-condemns-lgbti-free-zones-in-poland>.
- Pew Research Centre, *Political Polarization in the American Public*, 2014, [online] <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/4/2014/06/6-12-2014-Political-Polarization-Release.pdf>.
- Polish Election. Andrzej Duda Says LGBT ‘Ideology’ Worse than Communism*, BBC News, 14 VI 2020, [online] <https://www.bbc.com/news/world-europe-53039864>.
- Przeworski A. [i in.], *What Makes Democracies Endure?*, „Journal of Democracy” 1996, vol. 7, nr 1, <https://doi.org/10.1353/jod.1996.0016>.
- Rafałowski W., *Fragmentacja i polaryzacja systemów partyjnych w krajach pokomunistycznych*, Warszawa 2014.
- Reporters without Borders, *World Press Freedom Index. Poland 2021*, [online] <https://rsf.org/en/poland>.
- Ruszkowski P., Przystalski A., Maranowski P., *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne*, Warszawa 2020.
- Rzecznik Praw Obywatelskich, *Opinia Rzecznika Praw Obywatelskich Adama Bodnara z 12.07.2021 na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji, skierowana do Marszałek Sejmu RP Elżbiety Witek*, [online] [https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/LexTVN\\_opinia\\_RPO\\_Sejm\\_12.07.2021.pdf](https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/LexTVN_opinia_RPO_Sejm_12.07.2021.pdf).
- Sartori G., *Teoria demokracji*, przeł. P. Amsterdamski, D. Grinberg, Warszawa 1998.
- Schmitt C., *Teologia polityczna i inne pisma*, przeł. M.A. Cichocki, Kraków–Warszawa 2000.
- Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji*, druk nr 1389.
- Sondaż dla „Faktów” TVN i TVN24. Rząd źle zareagował na protest opiekunów niepełnosprawnych*, Fakty TVN, 26 IV 2018, [online] <https://fakty.tvn24.pl/sondaze-dla-faktow-tvn-i-tvn24,106/sondaz-rzad-zle-zareagowal-na-protest-opiekunow-niepelnosprawnych,832723.html>.



- Stewart A.J., McCarty N., Bryson J.J., *Polarization under Rising Inequality and Economic Decline*, „Science Advances” 2020, vol. 6, nr 50, <https://doi.org/10.1126/sciadv.abd4201>.
- Trappel J., Tomaz T., *Democratic Performance of News Media. Dimensions and Indicators for Comparative Studies*, [w:] *The Media for Democracy Monitor 2021. How Leading News Media Survive Digital Transformation*, red. J. Trappel, T. Tomaz, Göteborg 2021, <https://doi.org/10.48335/9789188855404-1>.
- Walker S., *Polish President Issues Campaign Pledge to Fight ‘LGBT Ideology’*, „The Guardian” 2020, 12 VI, [online] <https://www.theguardian.com/world/2020/jun/12/polish-president-issues-campaign-pledge-to-fight-lgbt-ideology>.
- Werra Z., *Katynizm, a mowa nienawiści w środowisku dziennikarskim – analiza przypadku*, „Acta Politica Polonica” 2021, nr 2 (52), <https://doi.org/10.18276/ap.2021.52-04>.
- Wielgosz Ł., *Trzy ujęcia polaryzacji politycznej*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2020, t. 28, <https://doi.org/10.19195/1643-0328.28.3>.

---

**Sonia HORONZIAK** – doktor w dziedzinie nauki o polityce i administracji. Obecnie specjalistka ds. kontaktów naukowych w Polskiej Akademii Nauk – Stacji Naukowej w Wiedniu. Autorka wielu publikacji w zakresie antropologii politycznej oraz polaryzacji, w tym: *Wybory w świetle polaryzacji. Mowa nienawiści w kampanii parlamentarnej 2019 roku* (2021), *Biological and Anthropological Foundations of Arnold Gehlen’s Political Theory* (2021), *Postprawda a realizm i romantyzm polityczny. Nowe zjawisko czy znany fenomen* (2018). Jej zainteresowania naukowe dotyczą polaryzacji politycznej, mowy nienawiści, postprawdy, polityki pamięci oraz niemieckiej myśli politycznej.